

PRINCIPATELE ROMÂNE ȘI RUSIA. IMAGINEA RUSIEI ÎN SCRIERILE CONSULILOR ȘI VOIAJORILOR FRANCEZI PREPAȘOPTIȘTI DE LA FINELE SECOLULUI AL XVIII-LEA ȘI PÂNĂ LA 1821 (I)

Violeta-Anca EPURE*

Cuvinte cheie: *Rusia, Principatele Române, imagine, consuli, voiajori, ingerințe*
Mots clef: *la Russie, les Principautés Roumaines, image; consuls, voyageurs, ingérences*

Războaiele ruso-turce sau ruso-austro-turce au readus lumea românească în atenția celei occidentale. Războaiele napoleoniene au condus la o creștere a interesului Franței pentru Europa de sud-est, în general, și pentru Principatele Române, în special, pe fondul declanșării ostilităților cu Rusia. Interesul francez față de cele două Principate Dunărene s-a intensificat la începutul secolului al XIX-lea, Napoleon realizând importanța acestora ca pioni în rivalitățile dintre marile puteri în zonă¹. În plus, Revoluția franceză² și evenimentele epocii napoleoniene au lărgit perspectiva românilor despre ei înșiși, dar și despre Europa³.

Contribuția ofițerilor ruși în propagarea modelului francez

Una dintre căile prin care s-au răspândit în Principate limba și manierele franțuzești a constituit-o influența pe care armatele rusești au exercitat-o asupra moldo-valahilor pe timp de război, mai ales în campania din 1789 (dar și mai târziu, în 1806)⁴.

* Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava – Facultatea de Istorie, Geografie și Științe Sociale, SUCEAVA.

¹ Șipoș 2005, 41; Nouzille 1999, 3-36; Hitchins 1998, 61; Radu 1982, 30-31; Turliuc 2003, 24-25; Bocșan 1994, 503; Sorel 1929, 90.

² Hitchins 1998, 167-168; Balan 2009, 12.

³ Boicu 2001, 24; Popa 1982, 1219; Căndea, Giurescu, Malița 1966, 208-209; Balan 2009, 12.

⁴ „În timp de pace, influența franceză venea de dincolo de Dunăre, de la Constantinopol, prin

Boierii au intrat în contact cu ofițerii ruși, mulți de origine franceză, germană sau greacă, care aveau o educație cosmopolită. De altfel, de pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, limba franceză a cunoscut un amplu proces de difuzare în rândul nobilimii ruse, iar rușii suferiseră o puternică influență franceză de-a lungul întregului veac. Încă din timpul lui Petru cel Mare, poporul rus a beneficiat de prezența unor ingineri, ofițeri, amirali sau artiști francezi aduși de țar sau chemați de el din Franța. În vremea țarinei Elisabeta (1741-1762) începe însă să se resimtă cu adevărat influența franceză. Elisabeta, propusă cândva de soție ducelui de Chartres, apoi lui Ludovic al XV-lea, a făcut tot ce i-a stat în putere ca să francizeze necivilizata Rusie și să-și creeze iluzia vieții de la Versailles. Abia sub Ecaterina a II-a (1762-1796), manierele, ideile și limba franceză au câștigat teren în straturile înalte ale societății ruse. Aproape toți nobilii ruși aveau pe lângă ei un secretar, un pedagog (cunoscut îndeobște sub denumirea de „uticeli”), un angajat francez, bine plătit, care se bucurau de o mare influență asupra lor. N. Iorga sublinia că rușii aduceau „obiceiuri nouă, alte datini de cărmuire, alte procedări de administrație, alte metode, alte petreceri și alte vicii. Pe lângă aceasta, idei apusene... năvălesc odată cu oștile străine și vor rămâne și după plecarea lor. Din alt punct de vedere, ocupațiile aduc grele poveri și mari suferințe, care lecuiesc curând de anume iluzii cu privire la nepărtinirea, la dreptatea, la mila și iubirea de oameni a creștinilor”. Datorită influenței franceze, rușii s-au ridicat la nivelul celorlalte state civilizate⁵. Marea majoritate a fiilor de nobili, precum și ofițerii ruși au avut în familie preceptori care îi învățaseră limba și îi familiarizaseră cu civilizația franceză. Ei foloseau limba franceză atunci când vorbeau cu boierii țării; cu timpul, franceza a devenit limba saloanelor, fiind vorbită de femei și de tineri în relațiile lor cu rușii. Cum rușii pronunțau cuvintele franțuzești cu o oarecare afectare, „a vorbi și a pronunța franceza ca un ofițer rus” a reprezentat un ideal pentru cei care își făceau studiile în străinătate, chiar și în secolul următor. Ofițerii ruși au sedus și prin calitatea manierelor, numită la acea vreme „politețe franceză”. Tot ei au introdus dansurile franțuzești, muzica europeană, jocul de cărți și au organizat *soarële* cu astfel de distracții. La aceste petreceri au început să participe și femeile, care, prin contactul cu societatea din afara familiei, au început să se emancipeze⁶. Rușii au adus și „puțină tulburare” în familiile boierești pentru că datorită epoleților, manierelor, pronunției lor franțuzești au plăcut „cam mult” moldovencilor și muntencilor. Acestor ofițeri ruși le-au datorat ele „prima [...] ridicare socială, prima [...] emancipare”⁷. Adjunctul ducelui

intermediul grecilor, în timp de război era adusă de dincolo de Nistru, de armatele rusești”. Eliade 1982, 145; Ciobanu 1999, 18; Iorga 1911, 1, *apud* Mischevca 1999, 187; Duțu 1972b, 137.

⁵ Eliade 1982, 145-148; *Istoria românilor* 2002, 438-439.

⁶ Eliade 1982, 156; Boia 1997, 187; Duțu 1972b, 137; Berindei 1997, 89; Hitchins 1998, 83-84.

⁷ După plecarea rușilor, fetele au început să iasă din „haremurile lor zăbrelite, au început să fie arătate logodnicilor lor ceva mai devreme decât chiar în ziua nunții”. Eliade 1982, 156.

de Richelieu, guvernator al Podoliei și Odesei, invitat la Iași în iarna anului 1807, a găsit orașul „plin de generali și ofițeri”⁸. Bantâș-Kamenski, un călător rus care a vizitat ambele Principate la 1810, nota în jurnalul său de călătorie convingerea mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni că prezența ofițerilor ruși pe teritoriul Moldovei și Valahiei a condus la o creștere a numărului divorțurilor⁹.

Influența ruso-franceză care s-a manifestat în secolul al XVIII-lea a fost destul de superficială și intermitentă, căci armatele rusești n-au răspândit-o decât pe vreme de război. Această influență s-a datorat exclusiv militarilor, astfel încât se poate afirma că „dacă rușii imitaseră în mod superficial Franța veacului al XVIII-lea, boierii moldoveni și munteni s-au mulțumit să imite superficial pe reprezentanții lor cei mai superficiali”. Dacă boierii moldoveni și munteni au învățat franceza de la grecii fanarioți, cel puțin după campania din 1796, ei au învățat de la ruși să o pronunțe bine¹⁰. Moldova a fost mai deschisă influenței ruso-franceze, lucru explicat și prin vecinătatea principatului cu Imperiul Țarist¹¹.

Rușii au contribuit și indirect la introducerea obiceiurilor occidentale în Principate prin înființarea consulatului în 1781¹². În relațiile diplomatice cu marii demnitari ai țării, consulii ruși de la București și personalul lor foloseau ca limbă oficială franceza. La scurtă vreme, Austria, Prusia și Anglia, care nu priveau cu ochi buni acțiunile rusești, și-au trimis reprezentanți pe lângă domnii fanarioți, și din dorința de a supraveghea îndeaproape demersurile consulului rus în regiune¹³. Raporturile frecvente

⁸ Este cunoscut faptul că pe timp de iarnă, trupele rusești erau încartiruite în orașe, iar operațiunile militare, manevrele și mișcările de trupe – suspendate. Bezviconi 1947, 161-162; Agachi 2008, 224.

⁹ „Am avut o discuție cu mitropolitul despre boierii moldoveni și neîncetatele lor divorțuri cu soțiile, fapt atribuit de preasfinția sa prezenței trupelor noastre în aceste ținuturi”. Agachi 2008, 268.

¹⁰ Eliade 1982, 157.

¹¹ Pompiliu Eliade puncta că Moldova era cea dintâi provincie ocupată pe timp de război; ea era cartierul general al armatelor rusești și era părăsită ultima. Eliade 1982, 157; Iorga 1911, 1; Mischevca 1999, 187.

¹² Printr-o scrisoare din 1780, adresată de A. Stahiev guvernului otoman, acesta îi ruga pe înalții demnitari să poruncească domnilor Principatelor Române și pașalelor să-l recunoască pe S. Lașkarev drept consul general al Rusiei pentru Țara Românească și Moldova. Acesta ar fi trebuit să beneficieze pe teritoriul Principatelor, dar și în Imperiul Otoman de „toate imunitățile, prerogativele, avantajele și onorurile de care se bucurau consulii generali ai Franței și ai Angliei [...] din alte provincii ale Imperiului”, conform articolului 11 din tratatul de la Kuciuk-Kainargi. Hurmuzaki 1962, 21-22, 160, 162.

¹³ La numai un an de la numirea consulului rus Serghei Lazarovici Lașkarev, în 1782, Austria a numit în calitate de „secretar alic pentru afacerile comerciale în Țara Românească, Moldova și Basarabia” pe Ignațiu Ștefan Raicevich. După trei ani, regele Prusiei, Frederic-Wilhelm al II-lea a trimis la Iași un agent. În 1803, a fost trimis la București și un consul englez cu misiunea de a facilita „relațiile pe uscat între Marea Britanie și Turcia”. Retras după pacea de la Tilsit, consulul englez Wilkinson a fost reinstalat în Principate la 1813. El scria că „obiceiurile s-au schimbat de când străinii au adus cu ei gustul pentru arte și mai ales după ultimele campanii ale rușilor”. Raicevich nota că „influența rezidenților străini asupra autohtonilor a fost considerabilă: o

dintre fanarioți și agenții consulari au reclamat folosirea unei limbi europene unice atât la București, cât și la Iași: franceza.

Imaginea Rusiei în scrierile consulilor și voiajorilor francezi prepașoptiști

Imperiul creștin de la răsărit apare menționat adeseori în scrierile oficiale, dar și în corespondența particulară sau memoriile consulilor și voiajorilor francezi. Atunci când vorbesc despre așezarea geografică a celor două Principate extracarpatice, alogenii francezi pomenesc adesea de puternicul vecin de la răsărit. Spre exemplu, la 5 septembrie 1804, consulul francez de la Iași, Flury, consemna că provinciile turcești ale Moldovei și Valahiei trebuiau considerate drept aceeași țară și că, de mai bine de 30 de ani, ele căpătaseră o importanță mai mare în politica Europei Orientale. Pierderea celor două provincii ar fi compromis, în viziunea consulului francez, însuși existența conglomeratului otoman. Încă de prin 1772 Rusia reclama deschis posesia sa asupra celor două Principate; rușii aveau un avantaj considerabil în identitatea de religie cu locuitorii Principatelor. Consulul francez sublinia faptul că după împărțirea Poloniei, Moldova și Valahia deveniseră principala frontieră a Imperiului Otoman către Rusia și către Austria¹⁴.

Diplomatul francez Armand Charles, conte de Guilleminot, sublinia la finalul memoriului său situația privilegiată din punct de vedere al frontierelor: dinspre Austria, Principatele erau asigurate de Munții Carpați, înalți, acoperiți de păduri dese, cu puține „locuri de trecere pentru artilerie” și devenind impracticabili după prima ploaie; dinspre Rusia, Moldova era apărată în mod natural de Nistru pe o lungime de 75 de leghe, de la Hotin până la Marea Neagră¹⁵.

Barthélémy Bacheville¹⁶ menționa în *Relația călătoriei în Moldova și Țara Românească* de la 1817¹⁷, că Moldova era așezată între Munții Carpați și Marea Neagră, „statele austriece și Rusia”, care deținea deja „două cincimi” din principat, care-i fuseseră

sumedenie de obiceiuri barbare care existau înainte au fost înlăturate; au fost introduse obiceiuri și instituții al căror țel a fost sporirea gradului de civilizație; iar manierele exterioare ale boierilor s-au îmbunătățit și sunt pe măsura națiunilor celor mai luminate”. Eliade 1982, 157-158; Ciobanu 1999, 18; Simionescu, Valentin 1969, 242; Giurescu 1970, 948; Duțu 1972b, 137-138; Hitchins 1998, 63-65; Mărieș 1975, 123; Șerban 1951, 61; Ciobanu, Ciucă 1991, 366-367; Stroia 1992, 45-46.

¹⁴ Hurmuzaki 1912, 664, 667.

¹⁵ *Călători străini...* 2004, 368.

¹⁶ *Călători străini...* 2004, 721-722.

¹⁷ *Călători străini...* 2004, 722-723, 724.

cedate prin tratatul din 1812, „pe care Poarta a avut nefericirea să-l semneze, în momentul când trupele franceze dădeau lovitura de grație imperiului țărilor”¹⁸.

J. Jacquin menționa la 1828 în *Note confidentielle sur l'état des Principautés de la Valachie et de la Moldavie et sur le parti que peut en tirer la France dans son intérêt et dans intérêt général de l'Europe* că cele două Principate se aflau situate între Turcia europeană, Austria și Rusia. Ele reprezentau obiectul atenției lor constante, un adevărat măr al discordiei între cele trei imperii, oferind tuturor debușee comerciale, mijloace politice pe care fiecare dintre ele ar fi dorit să le obțină în defavoarea celeilalte. Două dintre imperiile vecine se remarcă: Imperiul Otoman, prin lunga sa dominație asupra Principatelor, contestată adesea și menținută precar și Rusia, prin puterea sa impunătoare și identitatea de religie. Spre deosebire de Austria, Rusia, avantajată atât de poziția geografică și de interesele politice, viza permanent să reunească cele două Principate Dunărene vastului său imperiu. Urmările politicii rusești pentru cele două Principate erau dintre cele mai funeste. Ingerințele ruse în treburile interne ale Principatelor au dus la oprirea progresului. Rusia pusese stăpânire pe resursele celor două provincii, a ridicat adesea impozite stabilite într-o manieră arbitrară, a distrus școlile. Un străin ar fi fost convins, după părerea lui Jacquin, că Rusia nu urmărea în Principate decât propagarea fanatismului și a ignoranței. Oricât de paradoxal îi părea călătorului occidental, pe timpul ocupației rusești, în timp ce grânele putrezeau în magaziiile prost construite ale armatelor străine, județe întregi sufereau de foamete. Epidemiile s-au succedat, mai cu seamă ciuma făcuse numeroase victime¹⁹.

Ofițerul Thomassin a constatat raritatea așezărilor și a locuințelor pe drumul de la Galați la București, stare de lucruri pe care o pune pe seama războaielor ruso-turce: acea parte a țării a avut „întotdeauna de suferit în timpul războaielor care au avut loc între Rusia și Turcia; iată de ce ea este așa de puțin locuită și cultivată”²⁰.

Alteori, când se pomenește despre religia și organizarea bisericească a autohtonilor, este amintită ortodoxia comună și dezavantajele care decurgeau de acolo. Viceconsulul francez în capitala moldavă, Joseph Parant, menționa în memoriul *Notes sur l'administration et la population de la Moldavie*, că în principatul Moldovei „toate spiritele” fuseseră câștigate de Rusia. Pe Parant nu-l mira acest lucru, de vreme ce religia ortodoxă comună, „mijloc întotdeauna victorios alături de neștiință, le-a deschis toate inimile”. Viceconsulul francez vedea în preoții ortodocși agenți secreți aflați în slujba Rusiei. Preoții greci predicau „pentru a-și îndeplini laudabila lor meserie” – în viziunea lui Joseph Parant – dragostea pentru ruși și ura pentru musulmani, „necredincioșii care i-au robit”. „Și după aceasta este firesc ca [...] fiecare moldovean să vadă în fiecă rus un

¹⁸ Călători străini... 2004, 723.

¹⁹ Platon, Oghină-Pavie 2003, 242-244.

²⁰ Isar 2005, 213.

prieten firesc, un frate întru Isus Hristos”. În ceea ce-i privea pe cei bogați, ei aveau „amintiri măgulitoare și motive de mulțumire proprie”; în plus, se pare că-și aminteau cu plăcere de șederea armatelor rusești pe teritoriul principatului, care i-au adus „o aparență de ocrotire, [...] făgăduieli pentru viitor și petreceri pentru prezent”²¹. În plus, atât cei mari, cât oamenii obișnuiți din popor erau superstițioși și ignoranți²². În general, apartenența la ortodoxism și apropierea de Rusia au fost percepute de alogeni drept cauza izolării Principatelor față de Europa apuseană²³.

Aspectele legate de organizarea politică și cârmuirea celor două provincii

Acest subiect a atras atenția consulilor și voiajorilor francezi din perioada supusă investigației. Cum era și firesc, ingerințele Rusiei în politica internă a Principatelor Române, tendințele sale expansioniste, dar și dezavantajele care decurgeau din acea stare de fapt pentru Franța sunt des pomenite. Într-o depeșă adresată de Talleyrand împăratului Napoleon din martie 1806, care făcea referire la numirea lui Reinhard în calitate de rezident diplomatic și comisar general al Republicii franceze în postul de la Iași, primul făcea și o serie de considerații cu privire la importanța celor două Principate Dunărene atât sub raportul relațiilor politice cu Poarta Otomană, dar și a intereselor comerciale franceze în zonă. Talleyrand mai consemna că cele două provincii dunărene erau conduse de doi principii greci, tributari sultanului, dar care obișnuiau să cedeze și în fața Rusiei, mai cu seamă după 1802. De altfel, domnul Valahiei era cunoscut pentru devotamentul său față de Rusia și Anglia și pentru ura sa pentru cauza franceză²⁴.

Reinhard consemna că Rusia, Franța și Austria aveau agenți la București, a căror misiune era de a supraveghea dacă legăturile cu Constantinopolul se făceau „prompt și regulat”. Odinioară, și Prusia avea un agent la Iași pe vremea regelui Frederic al II-lea cel Mare (1740-1786). Cum respectivul devenise incomod pentru domn, „a dispărut”²⁵.

Viceconsulul francez de la Iași, Joseph Parant, aprecia în *Memoriul* său cu privire la Moldova că populația acestei provincii scădea „pe zi ce trece și ca oameni și ca hârnicie”²⁶. De asemenea, în Moldova, nu exista sentiment public, boierii moldoveni fiind mai apropiați de Rusia decât cei valahi²⁷.

²¹ *Călători străini...* 2001, 1310; Hurmuzaki 1889b, 519; Hurmuzaki 1889a, 183; Turliuc 2002, 42-43.

²² *Călători străini...* 2001, 1312; Hurmuzaki 1889b, 519; Hurmuzaki 1889a, 183.

²³ Bădărău, 1996-1997, 202.

²⁴ Hurmuzaki 1889b, 591; Hurmuzaki 1889a, 592.

²⁵ *Călători străini...* 2004, 254; Holban 1935a, 30-31; Holban 1935b, 242-245.

²⁶ *Călători străini...* 2001, 1307; Hurmuzaki 1889b, 517; Ploscaru 2009, 34; Isar 2005, 224.

²⁷ *Călători străini...* 2001, 1310; Hurmuzaki 1889b, 520; Hurmuzaki 1889a, 183; Eliade 1982, 62; Semenova 1996, 6; Iorga 1933, 354; Nouzille 1999, 31.

Consulul Lamare explica într-un raport adresat lui Champagny, redactat la București la 29 august 1808 predilecția boierilor din Principate pentru Rusia: în timp ce Franța le promitea protecție și nu-i ocrotea niciodată, Rusia nu le promitea niciodată nimic, „dar i-a protejat mereu eficace pe toți acei dintre noi care au recurs la ajutorul ei”²⁸.

Alogenilor din Hexagon ajunși pe meleaguri valahe sau moldave nu le-au scăpat nici legăturile comerciale ale aceluia spațiu, negoțul care se făcea cu Rusia, dar și avantajele pe care Franța le-ar fi putut obține în eventualitatea deschiderii acolo a unor case de comerț franceze. În acest context, contele Alexandre d’Hauterive menționa în *Moldova la 1785* că acest principat exporta sare în Polonia, cai, boi, oi în Germania și Turcia, ceară la Triest și Veneția. Se importau bijuterii de la Viena, postavuri de la Lipsca, pânze din Silezia și băuturi din Prusia²⁹, precum și blănuri de vulpe, lup sau iepure din Rusia³⁰.

În schimb, Parant observa că importul consta din fier, bijuterii, blănuri aduse din Rusia, fructe uscate, articole de cositor și de plumb, șaluri din Levant și de la Constantinopol, vopsele și mirodenii care erau aduse prin Danzig, postav și stoffe de tot felul de la Lipsca (unele aduse chiar din Franța)³¹, „lucruri voluminoase”, cum ar fi trăsuri, oglinzi, mobile de la Viena, aduse pe Dunăre până la Galați, aducătoare întotdeauna de mari câștiguri³².

În al șaselea paragraf la lucrării sale, Reinhard sublinia că negoțul se făcea mai cu seamă pe uscat³³. Numărul vaselor care coborau anual pe Dunăre de la Viena la Galați și care parcurgeau distanța în vreo trei-patru luni era de șase sau opt. Comerțul care se făcea pe Marea Neagră se îndrepta aproape exclusiv spre Constantinopol. Spre Rusia plecau vinurile moldovenești, dar pe uscat³⁴.

Căpitanul Thomassin consemna, în descrierea călătoriei sale prin Țara Românească, că „principalul comerț” al Bucureștilor consta în desfacerea de postavuri, sticlărie, articole de fierărie din Germania, precum și din blănuri aduse din Rusia³⁵.

²⁸ Hurmuzaki 1912, 837-838; Ploscaru 2009, 46.

²⁹ *Călători străini...* 2001, 695.

³⁰ *Călători străini...* 2001, 695-696; Kara 1972, 9, 477; Ionescu 1974, 272.

³¹ *Călători străini...* 2001, 1317; Hurmuzaki 1889b, 524; Hurmuzaki 1889a, 186-187; Haupt 1956, 120.

³² *Călători străini...* 2001, 1317; Hurmuzaki 1889b, 524; Hurmuzaki 1889a, 187; Haupt 1956, 120; Luca 2009, 242.

³³ *Călători străini...* 2001, 273; Holban 1935b, 238.

³⁴ Reinhard consemna că deși Moldova era „mai puțin bogată în vie decât Țara Românească”, ea obținea „un venit mai mare de la ele din cauza ușurinței transportului în Rusia”. *Călători străini...* 2004, 278; Holban 1935b, 240-241.

³⁵ *Călători străini...* 2004, 602.

Despre comerțul din cele două Principate Dunărene, consulul francez de la Vidin, Mériage, consemna la 11 iulie 1811, că pe Dunăre se aduceau mărfuri din Austria și Germania până la Galați. Moldovenii se orientaseră spre Rusia, cu care făceau comerț³⁶.

Laurençon observa, la rândul-i, că de la Constantinopol se aduceau șaluri de cașmir, stofe, turcești și levantine, fesuri și marochinărie, pietre scumpe, pipe de cireș și muștiuce de chihlimbar, tutun, citrice, fructe uscate, vinuri dulci, rom și lichior, cafea, zahăr, săpun, piper, alte mirodenii; de la Leipzig – stofe fine, dantele, parfumuri, bijuterii; de la Viena – cizme, ciorapi, obiecte de orfevrărie, sticlărie, mobilier, calești; de la Paris, tot pe calea Vienei – articole de lux, precum broderii, panglici, flori artificiale, ceasuri, pendule, parfumerie, în timp ce din Rusia erau aduse blănuri scumpe, pielărie și ceai³⁷.

Referindu-se la istoria celor două Principate, la 10 mai 1834, baronul Bois-le-Comte menționa că din colonia romană formată pe teritoriul vechii Dacii s-au format trei principate: Moldova, Valahia și Transilvania, care au trecut rând pe rând, sub stăpânirea bulgarilor, ungarilor, polonezilor, turcilor și mai apoi, a rușilor. De la 1770 până la 1834, Rusia a ocupat vreme de 24 de ani aceste provincii, pe care le considera ca fiind ale sale³⁸.

Ingerințele Rusiei au fost observate și în justiție. Într-o anexă a unei depeșe politice datate la 28 ianuarie 1839, consulul francez de la Iași, Felix Colson, consemna abuzurile care se făceau în tribunale, încurajate de domnitorul însuși, dar și de reprezentării Rusiei în Principate³⁹.

În schimb, conaționalul său, Saint-Marc Girardin sublinia starea paradoxală în care se aflau cele două Principate Dunărene: respirând „opresiunea turcească”, dar aflându-se totodată sub conducerea unui guvern supravegheat îndeaproape și controlat de Rusia, „o societate care se zbate între vechile sale moravuri orientale și noile moravuri europene”, o societate care împrumutase de la Europa occidentală „formele și eleganța, mai mult decât spiritul și caracterul”⁴⁰.

³⁶ Hurmuzaki 1885, 590.

³⁷ Ionescu 1996, 58.

³⁸ Hurmuzaki 1913, 328-329, 330.

³⁹ Consulul francez consemna că Rusia îl încuraja „pe domnitor să întrețină arbitrarul în tribunale, să caseze sentințele juste și să le confirme pe cele nedrepte, ea dispune de averile tuturor și, prin procese, îi îmbogățește pe partizanii săi și-i ruinează pe cei potriviți”. Bodea 1982, 130, 140-141.

⁴⁰ Durandin 1998, 76; Nicoară, Nicoară 1996, 198-199; Iorga 1981, 516.

Viața politică din Principate, Rusia și Franța în primele două decenii ale veacului al XIX-lea în viziunea alogenilor francezi

Locuitorii din Principatele Dunărene au intrat în contact cu evenimentele europene și prin intermediul foilor volante care au circulat prin orașe și sate: proclamații ale țarului, ale lui Napoleon sau discursuri din Adunarea Națională Franceză⁴¹. Ofițeri străini au venit să se înroleze voluntari contra trupelor franceze și în Valahia. Atunci când a început campania din Rusia, în Principatele Dunărene au circulat zvonuri contradictorii⁴². Știri despre Napoleon erau difuzate în Valahia de „miniștrii” lui Ipsilanti, contele Belleval și marchizul de Sainte-Aulaire⁴³.

Războaiele napoleoniene, precum și personalitatea lui Napoleon Bonaparte s-au bucurat de un interes deosebit în partea europeană a Imperiului Otoman, în general, și în Principatele Dunărene, în special⁴⁴. Boierii, care-și puseseră până atunci toate speranțele de eliberare națională în Rusia și care adoptaseră limba, cultura și civilizația franceză într-o vreme în care influența Franței și a Angliei erau în creștere la Constantinopol și în sud-estul Europei, au început să se orienteze spre Occident și în special, spre Franța⁴⁵. Domnii Scarlat Callimachi și Alexandru Suțu au purtat o bogată corespondență cu Napoleon Bonaparte.

La 7 iunie 1803, Sainte-Luce, comisarul francez pentru relațiile comerciale, sosea la București, unde era primit de domnul Țării Românești, Constantin Ipsilanti⁴⁶. Generalul Brune descria într-o depeșă adresată lui Champagny din Pera, la 6 mai 1803, că Sainte-Luce era un om instruit și corect⁴⁷. Încă de la început, s-a lovit de ostilitatea unui mic grup de boieri și de emigranți francezi legați de Rusia. Pretinsul conte Gaspari-Belleval, care pretindea că era și general, a fost numit ministru de externe al domnului, post creat special pentru el. Contele francez întreținea o bogată corespondență cu

⁴¹ Duțu 1972b, 143; Pippidi 1999-2000, 120-121.

⁴² În 1812, se zvonea la București că generalul Marmont va trece prin oraș cu o armată de 25.000 de soldați. Duțu 1972b, 144; Muțiu 1970, 296-297.

⁴³ Duțu 1972b, 146.

⁴⁴ Șerban 1967, 293-294; Pirenne 1961, 33; Soboul 1962, 479-481; *Istoria diplomației* 1962, 408; Iorga 1944, 224; Cassi 1919, 38-39; Camariano 1946, 20; Eliade 1982, 196-197, 198; Virtosu 1965, 403; Berindei 1997, 101; Corfus 1945, 223; Barbier 2010, 31; Bodin 1945, 141; Duțu 1972a, 146-147; Muțiu 1970, 297; vezi și Ciobanu 1996, 155-156.

⁴⁵ Ioniță 2007, 49; Djuvara 1999, 181; Iorga 1932, 129-130; Pippidi 1980, 345; Vlad 1984, 75; Teodor 1984, 215.

⁴⁶ Evenimentul era consemnat și într-o scrisoare trimisă de generalul Brune din Pera primului consul la 25 martie 1803. Hurmuzaki 1885, 266.

⁴⁷ Hurmuzaki 1885, 274.

consulul general al Rusiei la Iași și cu ducele de Richelieu, guvernatorul provinciei Noua Rusie și al Odessei. I-a creat dificultăți reprezentantului guvernului francez la București, căruia i-a interceptat corespondența, datorită și complicității consulului austriac. În septembrie 1805, Gaspari-Belleval, care între timp devenise suspect, era trimis la Cluj, în timp ce Sainte-Luce părăsea Bucureștii. Un alt emigrant francez, marchizul de Beaupoil de Saint-Aulaire, în vârstă de 60 de ani, preceptorul odraslelor prințului Ipsilanti, a încercat, la rândul-i, să contracareze influența franceză în Valahia⁴⁸.

Generalul Brune îi scria lui Napoleon Bonaparte în februarie 1803 că influența Rusiei în capitala otomană era „atotputernică”⁴⁹. Consulul Bonaparte mai sublinia în instrucțiunile secrete date generalului Brune că în cazul în care Austria și Rusia ar fi manifestat intenția de a împărți Imperiul Otoman, „interesul Franței este de a menține balanța între aceste două puteri”⁵⁰.

La 20 iulie 1804, Napoleon îi solicita lui d’Hauterive, care ocupa funcția de șef de divizie la Ministerul de Externe francez să alcătuiască o broșură de propagandă intitulată *Schimbările survenite în Europa de 25 de ani încoace*; el îi cerea lui d’Hauterive să prezinte Rusia drept o țară care avusese de câștigat nu numai din împărțirea Poloniei, ci și din ocuparea Crimeei, a Insulei Corfu, dar și prin influența câștigată și exercitată în Țara Românească, în Moldova și în Moreea⁵¹.

În toamna lui 1804, Napoleon urmărea să scoată flota rusă din Adrianopol și chiar se gândea la o expediție în Moreea, unde spera să găsească o armată auxiliară numeroasă formată din revoluționari greci. Se pare că Franța dorea mai degrabă să devanseze Rusia în ocuparea acelei regiuni, decât să-i elibereze pe greci⁵². La 5 septembrie 1804, Flury îi scria lui Talleyrand despre obiectivele misiunii sale în capitala moldavă: să informeze guvernul francez despre situația politică de la acea frontieră a Imperiului otoman, dar și să identifice mijloacele prin care comerțul francez să câștige teren în acea zonă. În plus, el mai insista și asupra faptului că, la sosirea sa la Iași, a găsit consulatul francez instalat într-o căsuță mică și sărăcăcioasă, fapt care contribuia, în

⁴⁸ Despre dificultățile întâmpinate la București de Sainte-Luce din partea contelui de Belleval îi scria generalul Brune din Pera lui Talleyrand la 8 aprilie 1803. Hurmuzaki 1885, 267; Nouzille 1999, 32; Lăzărescu 1986, 9; Pippidi 2009, 323-324; Mihordea 1970, 49.

⁴⁹ Boicu 2001, 74.

⁵⁰ Almaș 1961, 68.

⁵¹ Almaș 1961, 69.

⁵² La 27 iulie 1804, Napoleon îi declara trimisului sultanului Selim al III-lea „că Poarta se pierde din pricina slăbiciunii; că două lucruri o va șterge din numărul marilor puteri, fără ca măcar să se bucure de cinstea de a fi luptat: 1) faptul că îngăduie stabilirea rușilor în Corfu și le ușurează trecerea prin strămtori; 2) că permite bastimentelor grecești din Arhipelag să navigheze sub pavilionul rus”. Prin intermediul generalului Brune, Napoleon încerca să avertizeze Turcia că „dacă [...] continuă să acționeze astfel, întreaga Grecie va deveni rusească și turcii alungați fără a fi în stare să susțină un război”. Almaș 1961, 69; Cliveti 2000, 256.

opinia sa, la o scădere a considerației față de Franța într-o țară în care aparențele erau extrem de importante. Mai mult decât atât, consulul rus locuia într-una dintre cele mai frumoase case din oraș⁵³. În plus, în numirea lui Moruzi pe tronul Moldovei și a lui Ipsilanti pe cel al Țării Românești, consulul francez vedea amestecul Rusiei⁵⁴.

Corespondența lui Napoleon cu sultanul Selim al III-lea a început în ianuarie 1805. Numindu-l pe Selim „descendent al marilor otomani, împăratul unuia dintre cele mai mari imperii din lume”, Napoleon îi cerea să rupă legăturile cu Rusia, adevăratul său dușman. Cerând un raport asupra mijloacelor de a-și întări influența la Constantinopol, împăratul Napoleon îi cerea lui Talleyrand să facă tot posibilul pentru ca turcii să nu fie atrași în coalițiile antifranceze. În scrisoarea adresată lui Talleyrand din 9 iunie, Napoleon își dezvăluia adevăratele intenții politice: să creeze o coaliție formată din Franța, Imperiul Otoman și Persia împotriva Rusiei⁵⁵.

În vara anului 1818, Richelieu a realizat că suprimarea consulatului francez de la Iași a fost pripită; el sugera ideea că un agent în capitala moldavă ar fi definit clar importanța politică a Principatelor⁵⁶. Principatele prezentau interes tocmai prin prezența lor „la frontierele celor trei imperii”, prin relațiile lor cu Poarta, dar și cu puterile limitrofe. Richelieu își îndemna subordonatul să întrețină bune raporturi cu domnitorul Valahiei, care i-ar fi putut furniza informații prețioase despre politica turcilor în zonă⁵⁷. Pagé îi scria lui Richelieu din București la 28 august 1818 despre incendiul de la Constantinopol și despre apropierea schimbării domnilor din cele două Principate Dunărene la expirarea termenului de 7 ani stabilit de Rusia și de Poartă. Pagé consemna că domnitorul Valahiei ar fi dorit să se refugieze în Rusia; de altfel, consulul rus era foarte bine văzut la curtea sa⁵⁸. La 10 octombrie același an, Pagé revenea cu știri despre schimbarea celor doi domni. Domnul Valahiei își trimisese deja toate lucrurile peste graniță și se credea că se va retrage în Rusia; în schimb, despre domnul Moldovei se spunea că se va întoarce la Constantinopol⁵⁹. La numai câteva zile, la 10 octombrie, Pagé revenea cu știri despre fuga lui Caragea, „asemeni principelui Ipsilanti în 1806”, la Brașov cu întreaga sa familie și o gardă de 500 de arnăuți. Aceste evenimente făceau și obiectul unei depeșe adresate lui Richelieu din 22 noiembrie 1818⁶⁰. La 8 decembrie 1818, el îl informa pe Richelieu despre numirea lui Alexandru Suțu ca domn al Țării Românești la 23 noiembrie. Principele era așteptat să sosească la sfârșitul lunii

⁵³ Hurmuzaki 1912, 662-663.

⁵⁴ Hurmuzaki 1912, 665.

⁵⁵ Scurtu *et alii* 1994, 35; Bezviconi 2004, 208; Lăzărescu 1986, 6; Cliveti 2000, 266-267.

⁵⁶ Hurmuzaki 1912, 1025; Boicu 2001, 288; Urechia 1900, 216.

⁵⁷ Hurmuzaki 1912, 1026.

⁵⁸ Hurmuzaki 1912, 1026-1027.

⁵⁹ Hurmuzaki 1912, 1027.

⁶⁰ Hurmuzaki 1912, 1027-1028.

noiembrie cu toată familia sa⁶¹. Într-o depeșă din 27 decembrie 1818, el îl informa pe Richelieu despre faptul că marchizul de Rivière, ambasadorul francez de la Constantinopol, intervenise pe lângă autoritățile otomane pentru numirea lui Suțu ca domn al Valahiei⁶².

Răscoala tătărașenilor de la Iași a izbucnit la 8/ 20 iunie 1819⁶³. Răsculații au fost destul de bine organizați, au fost antrenate și consulatele străine în desfășurarea acelor evenimente⁶⁴. Pagé îi scria lui Dessoles din București la 24 iunie 1819 despre trecerea ambasadorului francez de la Constantinopol, marchizul de Rivière, prin București, în drumul său spre Franța, pe care l-a și însoțit până la frontiera cu Austria, despre răscoala care izbucnise la Iași împotriva domnitorului Callimachi, care luase măsuri prea severe pentru stoparea epidemiei de ciumă⁶⁵. La 11 septembrie 1819, revenea cu știri despre dezordinile de la Iași⁶⁶. Măsurile pentru combaterea ciumei vizau deopotrivă toți locuitorii, deci și sudiții străini, care de multe ori nu voiau să se supună, considerând măsurile sanitare ca o îngrădire a libertății la care aveau dreptul în calitate lor de supuși străini. Sudiții austrieci și prusieni au protestat în scris la agentul austriac din Iași, Raab⁶⁷. Pagé, girantul Consulatului francez de la București, consemna la 24 iunie 1819 că decizia lui Scarlat Calimachi de a impune o nouă contribuție în folosul oamenilor utilizați la carantine a fost în măsură să nemulțumească poporul sărac⁶⁸. Aceași sursă mai menționa la cauzele mișcării de la Iași și amestecul unor puteri interesate, care nu puteau fi altele decât Austria și Rusia, care ar fi căutat un pretext pentru a intra în Principate. Pagé chiar insista asupra faptului că de 20 de ani, de când se afla în Principate, nu s-a întâmplat ca moldovenii sau muntenii să se revolte împotriva principilor lor. Într-un raport datat 11 septembrie 1819, Pagé considera că era opera unor uneltitori care lucrau pentru cineva⁶⁹.

Din septembrie 1820 datează o notă a lui Formont cu privire la consulatul francez de la București: în viziunea sa, consulul francez de la București trebuia să perceapă postul său drept unul politic, de unde putea să observe acțiunile rusești, austriece și otomane. Funcțiile pur consulare erau nule, Bucureștii oferind interes și

⁶¹ Hurmuzaki 1912, 1028.

⁶² Hurmuzaki 1912, 1029.

⁶³ Boicu 2001, 300-301.

⁶⁴ Duzinchevici 1968, 65.

⁶⁵ Hurmuzaki 1912, 1030.

⁶⁶ Hurmuzaki 1912, 1030.

⁶⁷ Duzinchevici 1968, 66.

⁶⁸ Iorga 1902, 383; Duzinchevici 1968, 78.

⁶⁹ Hurmuzaki 1912, 1030-1031; Iorga 1902, 383, 384; Duzinchevici 1968, 78, 81.

utilitate doar din punct de vedere politic. Formont recunoștea deschis că față de Rusia sau Austria, influența franceză în Valahia era mult redusă⁷⁰.

La 4 martie 1821, Pagé îi scria lui Pasquier că boierii nu știau ce atitudine să adopte de frică să nu se compromită față de Poartă sau față de Rusia în urma izbucnirii răscoalei condusă de Tudor. Consulul Rusiei, care până de curând se amestecase în treburile interne ale țării, i-a trimis printr-un curier la Laibach informații împăratului Alexandru despre evenimentele din Valahia⁷¹.

Ziarul francez „Le Moniteur universel” din data de 8 aprilie 1821 consemna că, potrivit proclamațiilor și memoriilor de protest ale lui Tudor Vladimirescu, răscoala sa nu era îndreptată împotriva Înaltei Porți, ci a „boierilor și a funcționarilor publici ai țării”⁷². Publicația franceză publica în numărul său din 17 iunie 1821 știri despre raporturile personale dintre Tudor Vladimirescu și Alexandru Ipsilanti. Dezacordul dintre cei doi conducători era subliniat și de măsurile militare luate de fiecare până la sosirea știrii că trupele turcești se apropiiau: Tudor a rămas la București și s-a fortificat la mănăstirea Cotroceni, în timp ce Ipsilanti s-a refugiat la Târgoviște, unde a început și el să se fortifice. Ziarul francez consemna că rivalitatea dintre cei doi comandanți ar fi putut să se transforme într-un adevărat război civil dacă trupele turcești n-ar fi pătruns în țară⁷³. Numărul ziarului din 8 aprilie 1821, vorbea și despre dezavuarea mișcărilor conduse de Tudor Vladimirescu și Alexandru Ipsilanti de către Rusia⁷⁴.

Alogeni francezi din Principatele Române din perioada supusă investigației au menționat în scrierile lor și prezența Rusiei în imediata lor vecinătate. Mențiuni despre Rusia apar atât în scrierile oficiale, cât și în corespondența particulară. Oaspeții francezi au pomenit și de identitatea de religie, de faptul că ortodoxia și apropierea, simpatiile preoților sau ale unora dintre boieri constituiau cauza izolării celor două provincii față de Europa Apuseană. Nu au fost omise nici ingerințele Rusiei în politica internă a Principatelor, tendințele sale expansioniste, dar și dezavantajele care decurgeau de acolo atât pentru autohtoni, pentru Moldova și Valahia, dar și pentru comerțul francez în zonă. Au remarcat amestecul reprezentanților Rusiei și în justiție, situație tolerată, chiar încurajată atât de domni, cât și de reprezentanții Porții acolo.

⁷⁰ Hurmuzaki 1912, 1032-1033.

⁷¹ Hurmuzaki 1912, 1034.

⁷² Șerban 1967, 281.

⁷³ Șerban 1967, 284.

⁷⁴ Șerban 1967, 285.

*LES PRINCIPAUTES ROUMAINES ET LA RUSSIE. L'IMAGE DE LA RUSSIE
DANS LES ECRITS DES CONSULS ET DES VOYAGEURS FRANÇAIS PRE-1848
DE LA FIN DU XVIII-E SIECLE ET JUSQU'À 1821 (I)
(RÉSUMÉ)*

Les conflits entre les grands empires voisins ont attiré l'attention du monde occidental sur l'espace roumain. Les consuls et les voyageurs français des Principautés Roumaines, de la fin du XVIII-e siècle jusqu'à la révolution de 1821, mentionnèrent dans leurs écrits la proximité immédiate de la Russie. La Russie est mentionnée aussi bien dans les écrits officiels que dans la correspondance privée. Les observateurs français évoquèrent également l'identité religieuse, le fait que l'orthodoxie et la proximité, les sympathies des prêtres ou de certains boyards, constituaient la cause de l'isolement des deux provinces de l'Europe occidentale. Ils n'ont pas omis l'ingérence de la Russie dans la politique intérieure des Principautés, ses tendances expansionnistes, mais aussi les inconvénients qui en résultaient pour les autochtones, la Moldavie et la Valachie, ainsi que pour le commerce français dans la région. Ils notèrent l'ingérence des représentants russes dans le pouvoir judiciaire, situation tolérée, voire encouragée, tant par les princes régnants, que par les représentants de la Porte.

Bibliografie

IZVOARE

- Călători străini... 2001, *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, Partea a II-a (volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu), Editura Academiei Române, București, 2001.
- Călători străini... 2004, *Călători străini despre Țările române în secolul al XIX-lea*, Serie nouă, vol. I (1801-1821) (volum îngrijit de Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, Șerban Rădulescu-Zoner, Marian Stroia), Editura Academiei Române, București, 2004.
- Hurmuzaki 1885, Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Supliment I, volumul II, 1781-1814, *Documente culese din Arhivele Ministeriului Afacerilor Străine din Paris de A. I. Odobescu*, București, 1885.
- Hurmuzaki 1889a, Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor culese din Arhivele Ministeriului Afacerilor Străine din Paris de A. I. Odobescu publicate sub auspiciile Ministeriului Cultelor și Instrucțiunii publice și ale Academiei Române*, vol. III, 1709-1812. *Cu portretul lui Alexandru Ipsilant Voevod*, București, 1889.

- Hurmuzaki 1889b, Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Supliment I, volumul III, 1709-1812, *Documente culese din Arhivele Ministeriului Afacerilor Străine din Paris de A. I. Odobescu*, Stabl. Grafic I. V. Socecu, 1889.
- Hurmuzaki 1912, Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XVI, 1603-1824. *Corespondență diplomatică și rapoarte consulare franceze publicate după copiile Academiei Române de Nerva Hodoș*, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, S-sor I. St. Rasidescu, București, 1912.
- Hurmuzaki 1913, Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XVII, *Corespondență diplomatică și rapoarte consulare franceze (1825-1846) culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, publicate după copiile Academiei Române de Nerva Hodoș*, Inst. de Arte grafice Carol Gobl, București, 1913.
- Hurmuzaki 1962, Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki* (serie nouă), vol. I, *Rapoarte consulare ruse (1770-1796) din „Arhiva politică externă a Rusiei”*, Moscova sub îngrijirea acad. A. Oțetea, Editura Academiei, București, 1962.

STUDII, ARTICOLE ȘI VOLUME

- Agachi 2008, A. Agachi, *Țara Moldovei și Țara Românească sub ocupația militară rusă (1806-1812)*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2008.
- Almaș 1961, D. Almaș, *Politica lui Napoleon I față de Țările Române până la pacea de la Tilsit. Așa cum reiese din corespondența sa*, în: *Analele Universității C. I. Parhon, Seria Științe Sociale, Istorie, anul IX, 1961, 16, 65-84.*
- Balan 2009, D. Balan, *Dimensiunea națională în conduita politică a pașoptiștilor*, în: D. Ivănescu, D. Vitcu (coord.), *Toți în unu. Unirea Principatelor la 150 de ani*, Editura Junimea, Iași, 2009, 13-20.
- Barbier 2010, F. Barbier, *Le Voyage pittoresque de la Grèce et l'histoire européenne (fin XVIII-e – début XIX-e siècle)*, în: *Lucrările Simpozionului Internațional Cartea. România. Europa*, ediția a II-a, 20-24 septembrie 2009, *550 de ani de la prima atestare documentară a orașului București*, Editura Biblioteca Bucureștilor, București, 2010, 15-33.
- Bădărău 1996-1997, G. Bădărău, *Europa Apuseană ca model politic (sfârșitul sec. XVIII-începutul sec. XIX)*, în: AȘUI, *Istorie*, tomul XLII-XLIII, Supliment, 1996-1997 (volumul *Național și social în istoria românilor. Profesorului Gheorghe Platon la a 70-a aniversare*), Editura Universității „Al. I. Cuza” din Iași, Iași, 201-221.
- Berindei 1997, D. Berindei, *România și Europa în perioadele premodernă și modernă*, Editura Enciclopedică, București, 1997.
- Bezviconi 1947, Gh. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, Institutul de Istorie Națională din București, București, 1947.
- Bezviconi 2004, Gh. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, Editura Tritonic, București, 2004.

- Bocșan 1994, N. Bocșan, *Discursul contrarevoluționar și antinapoleonian în Banat în perioada 1789-1815*, în: G. Bădărău, L. Boicu, L. Nastasă (coord.), *Istoria ca lectură a lumii. Profesorului Alexandru Zub la împlinirea vârstei de 60 de ani*, Iași, 1994, 503-513.
- Bodea 1982, C. Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982.
- Bodin 1945, D. Bodin, *Elemente naționale și influențe streine în revoluțiile din sud-estul Europei dela începutul secolului XIX*, în: RIR, 15, fasc. 2, 1945, 138-148.
- Boia 1997, L. Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, Editura Humanitas, București, 1997.
- Boicu 2001, L. Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaționale (1792-1821)*, ediție îngrijită de Victor Spinei, Institutul European, Iași, 2001.
- Camariano 1946, A. Camariano, *Spiritul revoluționar francez și Voltaire în limba greacă și română*, București, 1946.
- Casii 1919, G. Cassi, *Napoléon, L'Autriche et les nationalités*, în: *Revue des études napoléoniennes*, I, 1919, 38-45.
- Cândea, Giurescu, Malița, 1996, V. Cândea, D. C. Giurescu, M. Malița, *Pagini din trecutul diplomației românești*, Editura Politică, București, 1966, 208-209.
- Ciobanu 1996, V. Ciobanu, *Imagini ale străinului în cronicile din Moldova și Țara Românească (secolul XVIII)*, în Al. Zub (coord.), *Identitate – alteritate în spațiul cultural românesc, Cu ocazia celui de-al XVIII-lea Congres Internațional de Științe Istorice, Montréal, 1995*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1996, 151-154.
- Ciobanu 1999, V. Ciobanu, *Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană (sec. al XVIII-lea)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 1999.
- Ciobanu, Ciucă 1991, V. Ciobanu, M. D. Ciucă, *Logofeția pricinilor străine din Țara Românească*, în: RA, nr. 3, 1991, 366-370.
- Ciurea 1972, D. Ciurea, *Moldova în anii 1821-1822*, în: AIIAX, 9, 1972, 255-259.
- Cliveti 2000, Gh. Cliveti, *Preludiile concertului european (I). Tentația „păcii generale”*, în: AIIAX, XXXVII, 2000, 249-269.
- Corfus 1945, I. Corfus, *Un vag ecou al războaielor lui Napoleon la mănăstirea Neamțului*, în: RIR, XV, 1945, 220-223.
- Djuvara 1999, N. Djuvara, *O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri*, ediția a V-a revăzută, Editura Humanitas, București, 1999.
- Durandin 1998, C. Durandin, *Istoria românilor*, traducere de Liliana Buruiiană-Popovici, prefață de Al. Zub, Institutul European, Iași, 1998.
- Duțu 1972a, A. Duțu, *Imaginea Franței în timpul campaniilor napoleoniene*, în A. Duțu, *Cărțile de înțelepciune în cultura română*, Editura Academiei, București, 1972, 137-155.
- Duțu 1972b, A. Duțu, *Sinteză și originalitate în cultura română (1650-1848)*, Editura enciclopedică română, București, 1972.

- Duzinchevici 1968, Gh. Duzinchevici, *Date noi asupra răscoalei tătarășenilor din Iași și asupra sfârșitului domniei lui Scarlat Callimachi (1819)*, în: Studii. Revista de Istorie, 21, 1968, 1, 63-81.
- Eliade 1982, P. Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile. Studiu asupra stării societății românești în vremea domniilor fanariote*, Editura Univers, București, 1982.
- Giurescu 1970, C. C. Giurescu, *La politique des grandes puissances dans le sud-est européen au XVII-ème et XVIII-ème siècles*, în: RRH, IX, 1970, 6, 945-951.
- Haupt 1956, Gh. Haupt, *Date cu privire la cunoștințele opiniei ruse despre țările românești la începutul secolului al XIX-lea*, în: SAI, 1, 1956, 115-124.
- Hitchins 1998, K. Hitchins, *România. 1774-1866*, Editura Humanitas, București, 1998.
- Holban 1935a, M. Holban, *Texte d'un rapport inédit du Ministre Reinhard sur la Valachie et la Moldavie*, în: RHSEE, XII, 1935, 1-3, 23-46.
- Holban 1935b, M. Holban, *Texte d'un rapport inédit du Ministre Reinhard sur la Valachie et la Moldavie*, în: RHSEE, XII, 1935, 7-9, p. 237-249.
- Ionescu 1996, A.-S. Ionescu, *Politică și modă la cumpăna secolelor XVIII-XIX*, în: AIIAX, XXXIII, 1996, 57-82.
- Ionescu 1974, T. Ionescu, *L'échange maritime de marchandises entre les Principautés Danubiennes et la France durant la période 1829-1848*, în: RRH, XXIII, 1974, 2, 269-284.
- Ioniță 2007, A. Ioniță, *Carte franceză în Moldova până la 1859*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2007.
- Iorga 1902, N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, București, 1902.
- Iorga 1911, N. Iorga, *Ceva despre ocupațiunea austriacă*, București, 1911.
- Iorga 1932, N. Iorga, *Les Roumains et Napoléon I-er*, în: RHSEE, IX, 1932, 4-6, 129-130.
- Iorga 1933, N. Iorga, *La Révolution française et le Sud-Est de l'Europe*, în: RHSE, X, 1933, 10-12, 342-366.
- Iorga 1940, N. Iorga, *Une lettre de Bucarest (1836)*, în: RHSEE, XVII, 1940, 10-12, 363-365.
- Iorga 1944, N. Iorga, *Histoire des Roumains*, vol. VIII, *Les revolutionnaires*, Bucarest, 1944.
- Iorga 1981, N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ediție îngrijită de Adrian Anghelescu, Editura Eminescu, București, 1981.
- Isar 2005, N. Isar, *Principatele Române în epoca luminilor. 1770-1830. Cultura, spiritul critic, geneza ideii naționale*, ediția a doua revăzută și adăugită, Editura Universității din București, București, 2005.
- Istoria diplomației* 1962, *Istoria diplomației*, vol. I, București, 1962.
- Istoria românilor* 2002, *Istoria Românilor*, vol. VI, *România între Europa clasică și Europa luminilor (1711-1821)*, coordonatori Paul Cernovodeanu, Nicolae Edroiu, Editura Enciclopedică, București, 2002.

- Kara 1972, I. Kara, *Din istoria comerțului moldovenesc între anii 1829 și 1831. O corespondență comercială inedită*, în: AIIAX, 9, 1972, 475-494.
- Lăzărescu 1986, D. A. Lăzărescu, *Imaginea României prin călători*, vol. II, 1789-1821, Editura Sport-Turism, București, 1986.
- Luca 2009, C. Luca, *Activitatea portuară și construcțiile navale la Galați în ultimul deceniu la secolului al XVIII-lea*, în C. Neagoe (coord.), *Modele culturale și realități cotidiene în societatea românească (secolele XV-XIX)*, Editura Ars Docendi, Universitatea din București, București, 2009, 233-246.
- Mărieș 1975, S. Mărieș, *Activitatea lui Ignațiu Ștefan Raicevich, primul consul al Austriei în Țările Române (1782-1786)*, în: CercIst, VI, 1975, 123-139.
- Mihordea 1970, V. Mihordea, *Les lignes du développement de la diplomatie roumaine au XVIII-e siècle*, în: RRH, IX, 1970, 1, 43-62.
- Mischevca 1999, V. Mischevca, *Impactul geopolitic al războaielor ruso-turce asupra Principatelor Române*, în: SMIMod, XIII, 1999, 165-187.
- Muțiu 1970, M. Muțiu, *La participation des régiments de grade-frontières roumains de Transylvanie et de Banat aux campagnes contre Napoléon*, în: RRH, IX, 1970, 2, 291-304.
- Nicoară, Nicoară 1996, S. Nicoară, T. Nicoară, *Mentalități colective și imaginar social. Istoria și noile paradigme ale cunoașterii*, Presa Universitară Clujeană/ Mesagerul, Cluj-Napoca, 1996.
- Nouzille 1999, J. Nouzille, *La diplomatie française et les Principautés au début du XIX-e siècle*, în: RRH, XXXVIII, 1999, 1-4, 3-36.
- Pipiddi 1980, A. Pippidi, *Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne*, Editura Academiei, Editions du C.N.R.S., 1980.
- Pippidi 1999-2000, A. Pippidi, *Traductions et conspirations. Sur l'agitation révolutionnaire dans les Principautés Roumaines vers 1800*, în: RESEE, XXXVII-XXXVIII, 1999-2000, 1-2, 111-121.
- Pippidi 2009, A. Pippidi, *A propos de la politique napoléonienne à l'égard des Principautés Danubiennes*, în: RESEE, XLVII, 2009, 1-4, 323-326.
- Pirenne 1961, H. Pirenne, *Histoire de l'Europe*, vol. III, Bruxelles, 1961.
- Platon, Oghină-Pavie 2003, Gh. Platon, C. Oghină-Pavie, *Franța și Principatele Române în epoca „Restaurației naționale” (1821-1834)*, în: A. Zub, D. Ivănescu (eds.), *Franța. Model cultural și politic*, Editura Junimea, Iași, 2003, 238-250.
- Ploscaru 2009, C. Ploscaru, *Politica Franței în Principatele Române la începutul secolului al XIX-lea din perspectiva elitei locale*, în: I. Nistor, P. Nistor (coord.), *Relații internaționale. Lumea diplomației. Lumea conflictului*, Editura Pim, Iași, 2009, 28-47.
- Popa 1982, M. N. Popa, *Blocada continentală napoleoniană*, în: RdI, 35, 1982, 11, 1204-1223.
- Radu 1982, A. Radu, *Cultura franceză la românii din Transilvania până la Unire*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1982.

- Scurtu *et alii* 1994, I. Scurtu, D. Almaș, A. Goșu, I. Pavelescu, Gh. I. Ioniță, *Istoria Basarabiei de la începuturi până la 1994* (coordonator I. Scurtu), Editura Tempus, București, 1994.
- Semenova 1996, L. E. Semenova, *Principatele Române în relațiile internaționale (1800-1806)*, în SMIMod, X, 1996, 3-18.
- Simionescu, Valentin 1969, P. Simionescu, R. Valentin, *Documents inédits concernant la création du consulat britannique à Bucarest (1803)*, în: RRH, VIII, 1969, 1, 241-262.
- Soboul 1962, A. Soboul, *Revoluția franceză*, București, 1962.
- Sorel 1929, A. Sorel, *Revoluția franceză și Europa*, în: Cele Trei Crișuri, X, Oradea, 1929, 90.
- Stroia 1992, M. Stroia, *Politica expansionistă a Rusiei la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Noi mărturii documentare*, în: RA, LIV, 1992, 1, 42-47.
- Șerban 1951, C. Șerban, *Înființarea consulatelor ruse în Țara Românească și Moldova*, în: SCIM, 2, 1951, 1, p. 61-72.
- Șerban 1967, C. Șerban, *Aspecte privind ecoul războaielor napoleoneene în Țările Române*, în: SAI, 9, 1967, 293-306.
- Șipoș 2005, S. Șipoș, *Imaginea celuilalt: un document francez privind spațiul românesc de la începutul secolului al XIX-lea*, în: JSRI, 12, 2005 (<http://www.jsri.ro/old/html%20version/index/ro-12/untiltl.3.htm>, accesat 29.07.2025).
- Teodor 1984, P. Teodor, *Interferențe iluministe europene*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1984.
- Turliuc 2002, C. Turliuc, *Confesiune și naționalitate la începutul modernității românești*, în: D. Vitcu, D. Ivănescu, C. Turliuc (coord.), *Modernizare și construcție națională în România. Rolul factorului alogen, 1832-1918*, Editura Junimea, Iași, 2002, 40-48.
- Turliuc 2003, C. Turliuc, *Modelul național francez și receptarea lui în mediul românesc*, în: A. Zub, D. Ivănescu (eds.), *Franța. Model cultural și politic*, Editura Junimea, Iași, 2003, 19-28.
- Urechia 1900, V. A. Urechia, *Din domnia lui Ioan Caragea. A. Venire la tron. Mișcări contra grecilor. Finanțe*, în: AARMSI, XXII, 1899-1900, 141-300.
- Virtosu 1965, E. Virtosu, *Napoleon Bonaparte și dorințele moldovenilor la 1807*, în: Studii. Revistă de Istorie, 18, 1965, 2, 403-420.
- Vlad 1984, M. D. Vlad, *Statutul juridic al Țărilor Române în perioada 1600-1829*, în: SAI, XLVII-XLVIII, 1984, 63-77.